

GROF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KATONA.

(Negyedik, befejező közlemény.)

5. Szolgálat az 5. huszárezredben.

(1815. márc. 1-től, 1820. ápr. 15-ig.)

Az 1813—14-i hadjárat befejezte, szardiniai kiküldetése után 1814. júniusában hazatérve, Széchenyi legnagyobb-részt Bécsben tartózkodott, pihent és olvasott, majd mint a bajor király mellé beosztott kíséret egyik tagja a Bécsben kezdődő kongresszus mulatságaiból, élvezeteiből kivette a maga részét. Mint jószágigazgatójának okt. 21-én írja, reggeltől estig mulatságoktól el van gyötörve s már majdnem bódult. De csak november végéig maradt Bécsben, ezután hg. Metternich kancellár megbízásából Nápolyba utazott, hogy ott megfigyelje, milyen a magatartása Murat nápolyi királynak. Széchenyi csöbörből-vödörbe jutott. Itt is mulatságok, dáridók vártak reá, tovább folytatta a bécsi életet.

Még Nápolyba utazása előtt (1814. december 1.) áthelyezését kérte az 5-ik (György angol régensherceg nevét viselő) huszárezredhez.³⁴ Hivatalosan csak 1815. márc. 1-én veszi ugyan az ezred létszámába, de Széchenyi 1814. decemberében mint az ezredhez tartozó keresi fel ezredét Bolognában. Utjában a Lombardiában levő, legnagyobbbrészt magyar ezredek állapota felháborítja. Bolognáig 800 katona közt 200 fr-tot osztott szét könyörületből, hogy éhen ne haljanak. Ilyen hadsereg, elmélkedik Széchenyi, nem harcképes. A hadsereget békében kell kiképezni a fegyvernemek szerint, helyre kell állítani a régi fegyelmet, rendet és függelémérzést. A közkatona meg kell tanítani kötelességére, a vesztélyre, a becsületre és a halálra. A katonaságot nagy megkülönböztetéssel kell kezelni, mert a néhány háborúban résztvevő derék közkatona hübb szolgája hazájának, mint az ügyvédek és az írással foglalkozók.³⁵ Ajándékkal nem lehet a

³⁴ Gr. Radetzky József, az 5. huszárezred másodtulajdonosa, 1815. febr. 10-i jelentése szerint Széchenyi kérelmezte az ezredbe való áthelyezést.

³⁵ Akkor ezek nagyobbára mentesek voltak a katonai szolgálattól.

közkatonát megfizetni és vele elfeledtetni, hogy mit kellett a katonaruhában elszenvednie és e mellett vitézül harcolnia. Ezért, írja tovább Széchenyi, előtte a katonaság az egyetlen kívánatos pálya, de sajnos, könnyes szemmel be kell vallania, hogy a jelen körülmények közt nem maradhat sokáig katona, mert meggyőződése ellen már nem tud cselekedni és lelkiismeretesen szolgálni. Kifejti továbbá, hogy az a jó parancsnok, aki katonáit a háborúban jól élelmezi és ruházza, s ha a seregben jó szellem van és sok jól fizetett tiszt vezet a csapatokat, az ilyen hadsereg helytáll. Kívánatos az is, hogy olyanok legyenek a vezérek, akik ismerik az ezredeket és már békében begyakorolták. 5—6 év alatt bármely nemzetiségű csapat katonáit egyformán jó katonákká lehet kiképezni, természetesen mindenkit a maga módja szerint, egyeseket a saját bátorságuk és önérzetük, másokat a vas fegyelem, az elrettentő büntetés, a vallás stb. útján. Az egyetlen hadművelet szerinte: jól harcolni s a hadiművészetben csak két szabály megtartása vezet a győzelemre:

1. a csapatok jósága, t. i. ha a csapat bátran, mozgásában gyorsan, a veszélyben kitartóan harcol;

2. a terep jó kihasználása, t. i. hogy sok helyen egy emberrel kettőt kell foglalkoztatni, majd azután előnyös helyen kétszeres erővel kell az ellenséget megtámadni és minden esetben, még a legderekabb ellenséggel szemben is el kell döntení a csatát. Az elsáncolást teljesen helyesnek tartja, de nagyon fontos a kedvezőtlen terepnél a bátor szív és a halálig való kitartás.

Széchenyi Nápolyban csak 3 hónapig maradt. Ekkor nagy esemény történt. Napoleon 1815. márc. 1-én elhagyta Elba szigetét és Franciaországba vonult. A franciák melléje állottak. Az európai szövetséges államok újból hadjáratot indítottak ellene. Murat nápolyi király 1814-ben Ausztriával szövetséget kötött, megtarthatta trónját. Most Napoleon pártjára állott és vissza akarta állítani Napoleon egységes olasz királyságát. 1815. márc. 17-én megkezdte harcát az osztrák sereg ellen, s úgyszólván akadálytalanul elérkezett a Pó-vonalig.

Az Olaszországban levő osztrák seregnek vezére eleinte br. Frimont János tábornagy, olaszországi hadparancsnok, majd amikor Frimont a franciaországi sereghez osztott be, br. Bianchy Frigyes altábornagy volt. Murat ellen két oszlopban indult meg a harc.

Széchenyi már márc. 11-én távozott Nápolyból, hogy ezredébe bevonuljon. Márc. 28-án már Milanó-ban van, s kéri atyja támogatását, hogy felszerelhesse magát. Megemlíti, hogy drága pénzen lovat vett gr. Bubna Ferdinand altá-

bornagytól, mert hát mint huszárkapitány nem ülhet Milánóban a korcsmában, amikor ezrede már előörsön teljesít szolgálatot. Nem kis lemondással vigasztalódik, hogy megtakarított aranyain málhanyergeket és zsákokat kellett vásárolnia, holott ezt a pénzt angliai útjára akarta fordítani, hogy tapasztalatokat szerezzen és művelődjék. Atyja segítségével mindennel felszerelve magát, ápr. 3-án Bologna felé igyekezett ezredéhez. Noviig jutott s ezrede már előörsi csatározásban volt a nápolyi sereg ellen. A vele egyidőben útnak indított lovai azonban még nem érkeztek meg, szolgálati lovat nem tudott szerezni, azért visszatért Carpiba s itt egyelőre az ezredesi osztály 2. századának egyik szárnyát vette át, mert számfeletti kapitány volt s előtte még két kapitány volt rangban idősebb. Mindig előörsön volt és állandóan menetelésben. Jól érezte magát, s mint írja, az 1913—14. hadjáratban többet szenvedett 1 nap alatt, mint itt egy héten át, mert ez a háború inkább vendégséghez hasonlít, oly pompás és gazdag az ország, és oly selejtesek a nápolyi katonák. Ápr. 15-én pénzegeyességet kötött a 2. század kapitányával, Horváth Jánossal és átvette tőle a századparancsnokságot.

Bianchy csapatai ápr. elején elfoglalták Carpit, ápr. 16-án a Panaro folyóig, 16-án Bolognáig jutottak. Innen az 5. huszárezred gyors menetben Firenzén és Perugián át Foligno felé hatolt. Április 28-án parancsot kapott Tolentino elfoglalására. Széchenyi folytonos menetelésben az elővéden volt. Április 25-én leesett lováról és nagyon megütötte magát, úgy, hogy 3 napig el kellett hagynia századát, de ápr. 30-án postakocsin igyekezett századát elérni, mert azt remélte, hogy útközetre kerül a sor. Úgy is volt. 30-án reggel megtámadta Fclignót, több foglyot ejtett, majd Macerata felé felállította az előörsöket. Ugyan e napon vonult fel az ellenség 3 osztály huszárral. Az ellenséges különítmények folyton, de sikertelenül támadták Széchenyinek előörsön levő századát. Az erőltetett menettől, az állandó előörsi szolgálattól és csatározásoktól a század ki volt merülve, úgy, hogy a dandárparancsnok leváltotta. Május 2-án a harc-vonalban van Széchenyi századának egyik szárnyával és a lovasüteggel, mellette Souvent kapitány volt elhelyezve századának két szakaszával és gr. Batthyány B. János alezredes egy század második szakaszával. Hárman együtt a harc-vonal jobb szárnyát alkották. E viszonylagosan csekély erővel szemben vonult fel egy 6 századból álló ellenséges huszárezred s a pusztító ágyútűz ellenére mind közelebb jutott. Ekkor hirtelen megszűnt az ágyúzás. A síri csendben a baloldalon lévő Széchenyi támadót fúvatott, példáját követte két társa is a középen és a jobb szárnyon. A huszárok

nagy rivalgással az ellenségre rontottak. Széchenyi huszáraival vágatásban kanyarogva oldalba fogta az ellenséget. Lova a lövöldözéstől, erős lovaglásban megvadult, s az ellenség közé rontva, nem volt megfékezhető, fogságba jutás veszélye fenyegette, mert az ellenség körülvette. Egyik közvitéze, Szilágyi Márton egy társával segítségére sietett és a tömegeből kivágta Széchenyit. Ugyanez a Szilágyi rárontott az ellenséges huszárezred ezredesére és hatalmas vágással halálra sebezte úgy, hogy leesett lováról. Az oldalt és élből való támadásnak megvolt az eredménye, rövid percek alatt szétverték az ellenséges ezredet, úgy, hogy kevesen tudtak visszamenekülni gyalogságuk védelme alá. A harcmező telve volt halottakkal, sokan fogságba jutottak és sok lovat zsákmányoltak. A célt elérték, mert mögöttük saját gyalogságuk nyugodtan visszavonulhatott a kitűzött helyre. Murat azonban nagyszámú gyalogsággal támadott ezután s visszazsorította az osztrák sereget.

A csata második napján, máj. 3-án az 5. huszárezred pihent, csak este kellett ismét támadniok, amikor az ellenség megkezdte visszavonulását. Széchenyi századával az országháton Arancia felé vonult, két másik század követte, majd a visszavonuló ellenség utóvédjét minden oldalról megtámadták és szétverték, sokat fogságba ejtettek, sokan fegyvereiket eldobva elmenekültek.

Május 4-én folytatták az ellenség üldözését. E nap gr. Starhemberg dandárparancsnok megbizta gr. Batthány alezredest és vele Széchenyi kapitányt, hogy Maceratát megkerülve szállja meg a Civita nuovai útát. A feladatot teljesítették, visszavetették az ellenséges elővédet Maceratán 700 foglyot ejtve (ezek nagy részét és egy 12 fontos ágyút Széchenyi fogott el), megakadályozták azt is, hogy az ellenség két csapata egyesüljön. Az ezred zöme ezután szétverte az ellenséget. Az ellenség újból egyesült maradvékát máj. 14-én Castell Sangrónál Eötvös János és gr. Széchenyi kapitányok két század huszárral és egy vadászszázaddal újból megtámadták és rövid 10 perc alatt szétverték. Az ellenségnek csak egy zászlóalja állott ellen. Itt történt meg az, hogy Széchenyi alól kilőtték a lovat s az ellenség egy része körülfogta. Ekkor is Szilágyi Márton közvitéz mentette meg, mert átadta lovát, maga pedig gyalog kivágta magát a gyűrűből,³⁶ s abba a helyzetbe juttatta, hogy a támadást sikeresen befejezze. Ezután a dandárparancs-

³⁶ Széchenyi a háború befejezte után századával igazolta a közvitéz hőstetteit s néhány szóval maga is megemlíti, hogy többször mentette meg életét. Ezzel a bizonyítvánnyal kieszközölte, hogy Szilágyi Márton 1826-ban megkapta az arany érmet. Nemsokára szolgálatába is fogadta Szilágyit.

noka megbízásából az ellenség vezéréhez, Carascosa tábornokhoz kellett mennie, hogy katonai egyességre szólítsa fel, ha pedig ez nem sikerülne, hogy megtudja az ellenség visszavonulási útját. Carascosa hajlandó volt az egyességre, de két tábornok társa ellenezte s még egy ellenállás megkísérlését tervezték. De ez alkalommal is vereséget szenvedtek, úgy hogy máj. 20-án Carascosa Széchenyi előőrseinél jelentkezett, innen Casablancaba vezették s megkötötték vele a fegyverszünetet. Amint Capuában ezt megtudták, a nápolyiak fellázdáltak s biztosan megölték volna Carascosát, ha br. Mohr tábornok Széchenyi századával a várba nem ront és helyre nem állítja a nyugalmat. Május 22-én már Nápolyban voltak, I. Ferdinánd elfoglalhatta trónját. 1816. júl. 14-én az osztrák hadsereg több tisztjét kitüntetésben részesítette. Ekkor kapta Széchenyi a Szent Ferdinánd-rend és érdemrend kis keresztjét. Dandárparancsnoka, gr. Starhemberg Gundacker tábornok a vitézül harcoló tiszteknek máj. 30-án felszólítás nélkül bizonyítványt állított ki a harcban tanúsított magatartásukról. Széchenyiről megírja, hogy parancsára a toltinói ütközetben a tízszeres ellenséget megtámadta és ezt oly ügyesen és határozottsággal teljesítette százada élén, hogy kevés másodperc alatt az ellenséges lovasságot zavarba hozta, s bár Széchenyi megsérült,³⁷ az ellenséget a gyalogságig verte vissza. A maceratai harcról pedig kiemeli, hogy Széchenyi támadásának következményeképpen az ellenség poggyásza legnagyobb részének hátrahagyásával mellék úton a legnagyobb rendtelenségben menekült el, és ez nagyban előmozdította a maradék sereg teljes felbomlását. A castellsangroi harcról pedig kijelenti, hogy a nagyobb számú ellenséget a legbátorabban, különös hidegvérűséggel és elhatározottsággal támadta meg és teljesen szétugrasztotta.³⁸

Kétségtelen, hogy Széchenyi vitézül harcolt, mindig előljárt az ütközetben; jól érezte magát a csapatnál, jobban mint 1813—14-ben futártiszti alkalmazásában. Éppen ezért nem örült édesatyja hírének, hogy nővérei kieszközölték, hogy ismét hg. Schwarzenberg tábornagy mellé került futártisztnek. Minden érvet felhasznált, hogy ne kelljen elmennie: Háromszoros áron lovat, drága pénzen századparancsnokságot vett és most innen, amikor mindig elől van a harcban, egyszerre eltávozzék futártisztnek „igazi szánelomra méltó teremtménynek”. Ezt nem teheti, tegye meg

³⁷ Atyjának azt írja máj. 6-án, hogy lova erősen megsebesült, csákJója nagyon megsérült, maga pedig 2 lapos vágást kapott.

³⁸ A bizonyítványt Széchenyi hiteles másolatban is kiállíttatta nyilván azért, mert a katonaságnál felhasználta.

Schwarzenberg szárnysegédnek, ez előléptetés volna és mentségül szolgálna számára. Csak akkor engedett, amikor a harc befejeződött. Nehogy az ezredbe kelljen vonulnia, a borzalmas semmittevésbe, ekkor készséggel elfogadta, hogy Schwarzenberg táborkarába vonuljon be. Június elején Bécsben van, s itt nagyon meggyengült egészségének helyreállítására június második felében és júliusban gyógykezelés alatt állott. Amikorra egészsége helyreállott a Napoleon ellen indított újabb háború Waterloonál 1815. jún. 18-án eldőlt és rövidesen véget ért. Széchenyi szeptember 9-én indult útnak Párizs felé, hogy Párizsban jelentkezék hg. Schwarzenbergnél és Metternichnél, hogy előléptetést, szabadságot és útlevelet kérjen. Szept. 21-én jelentkezik a fővezérnél és Metternichnél, de mint atyjának írja, kegyesen fogadták, de előléptetésről szó sem lehet, mert a császár még a hadnagyi kinevezéseket is fenntartja magának, s mivel a háború befejeztével a fővezér kísérete is szétoszlik, ő pedig mint egy bolond nem akar ezredéhez bevonulni, 3 havi szabadságot kért és kapott, hogy Angliába utazhasson. Most már nem dicséri oly nagyon Schwarzenberget, sőt meglehetősen gúnyos jellemképet ad róla.³⁹

1816. január 2-án ismét Bécsben van, s itt Schwarzenberg ígéretére támaszkodva meghosszabbíttatja szabadságát 1816. aug. 20-ig, majd ennek lejártával újabb egy évre, 1817. aug. 20-ig.

Ekkor különös eset történt. Nem várta meg szabadsága leteltét, hanem Hunyady Gabriella grófné iránti szerelmének hatása alatt már májusban bevonul ezredébe, hogy az imádott nő közelében lehessen. Itt marad ezredénél 1817. végéig. Itteni katonai működéséről nem nyilatkozik, csak egyetlen egyszer, 1830-ban aldunai útjában, látálmait jellemezve megvallja botlásait és hogy voltak oly események életében, amelyeket nagyon szegyenlett. Ezek közt megemlíti azt, hogy Milánóban egyszer századát gyalogosan kellett vezényelnie, de megakadt és szívesen a föld alá bújt volna.⁴⁰

1818-ban Bécsben van és többé az 5. huszárezredbe nem vonul be, hanem előbb rövidebb szabadságot eszközöl ki, majd keleti utazásra 1819. május 1-ig egy évi szabadságot kér és kap s ezt meghosszabbíttatja 1820. május 1-ig.

Az 5. huszárezrednél 5 évet 1 hónapot és 15 napot volt létszámban s ez idő alatt kétszer teljesített szolgálatot: 2 hónapot a harctéren, mindig az első vonalban (1815. ápr.—máj.) és kb. 8 hónapot békében a csapatnál (1817. május—

³⁹ Naplók I. k. 134 l.

⁴⁰ Napló, 1830. júl. 29-én. I. k. 90 l.

dec.) összesen tehát 10 hónapot. Sok nyomot találunk leveleiben és naplójában, amelyek azt bizonyítják, hogy a béke-szolgálatot unalmasnak találta, az előjárókat kicsinyeseknek tartotta és katonai tudásuktól sem volt elragadtatva.

6. Szolgálata a 4. (Hessen—Homburg) huszárezredben.

(1820. ápr. 16. — 1826. ápr. 15-i kilépéséig.)

Szabadsága 1820. május 1-ével lejárt, de Széchenyi nem vonult be a 4. huszárezredbe. A két évi szabadság és független élet után nehezebbre esett a bevonulás, atyja rábeszélésére azonban rászánta magát erre is. Azt jósolta atyja, hogy az új ezred világos zöld ruhája szerencsét (előhaladást) hoz számára. Ameddig lehetett, késlekedett, úgy, hogy csak a bécsi hadparancsnok külön parancsára jelentkezett július havában ezredénél, Debrecenben. Tisztjei nem igen tetszettek neki, annál inkább a század legénysége. A debreceni erdőben megvendégelte őket borral és szalonnával s ekkor fesztelen viselkedésük, lelkesültségük áradozó hazafias érzelmeket vált ki belőle. A katona-élet egyáltalán nincs inyére: nincs megelégedve a katonaság magatartásával, mert a régi szokások abbanhagyásával rosszabbodott ruhájuk, de a fegyelem is; nincs megelégedve a lélektelen, unalmas gyakorlatokkal, több tervszerűséget, katonai szellemet kívánt, azaz egészséges tudást, jó lovakat, mert ezek a jó hadsereg alapfeltételei. A jó gyakorlás fontos célja az, igyekezzék a katona szellemét és szívét ahhoz szoktatni, hogy becsületét és dicsőségét még az életnél is becsebbnek tartsa. A békében ez úgy érhető el, ha a katonai becsület magasztosságát és az élet lebecsülését mindenk fölé emelik. Nem tetszett neki a parancsnokló tábornok, mert példában mutatta be, mi a kicsinyesség, nem tetszettek az alsóbb rendű tisztek sem szolgálalkúságuk miatt. Az összpontosított gyakorlatokon sok kifogása volt a táborozás ellen, habár ő maga kényelemmel, sőt kályhával ellátott sátorban lakott elkülönítve, amiért meg is szolták Széchenyit. A főhadparancsnok eljárását is kifogásolta. Nagyon megszívlelésre méltó az, amit ily parancsnokoknak ajánl. Szigorú arccal járt-kelt, szerinte, a táborban, amin mindenki nevetett. Ezzel az eljárással nem lesz jobb sem a fegyverzet, sem a ruházat, vagy a fegyelem, sem a tudás, inkább selejtesebb; legyen azért a hadparancsnok szeretetreméltó és vidám. Szakadó esőben vizsgálta meg az ezredet, azt vélvén, hogy a katonák megszeretik, mert osztózik sorsukban; holott a tiszteknek miatta díszruhát kellett felöltöniök, a közembereknek pedig sátraikat és konyháikat elhagyniök, s ezért

káromkodnak, mert jól tudják, hogy ő azonnal átöltözködhetik és azonnal kap élelmet.

A hadgyakorlatok befejeztével Széchenyi 3 havi (1820. szept.—dec.) szabadságra megy. Szabadsága alatt eljárt őrnaggyá való előléptetése tárgyában a haditanács minden tagjánál. Az elnöktől a legifjabb tanácsosig mindenki megígérte üresedés esetén közbenjárását, de nem volt üresedés. A megalázkodás nem volt inyére, folyton azt hangoztatta, hogy független akar lenni; mégis megalázkodott atyja kedvéért.

1820. decemberében ismét ezredénél van, de alig néhány napot töltött ott, mert megérkezvén atyja halálának híre, újból szabadságot kért és kapott 3 hónapra (1821. jan.—ápr.). A bécsi mozgalmas élet nagyon tetszett Széchenyinek, itt akart élni, s ez volt fő oka, hogy unta a békebeli katonai életet. Eddig atyja kedvéért nem távozott a katonaságtól, most becsvágya — már 8 éve volt kapitány — nem engedte, mindenképen őrnagy szeretett volna lenni. Többször hangoztatott függetlenségi elve ellenére ismételtén felkereste Károly, József nádor és Lajos főhercegeket, majd újból a haditanács tagjait, de biztatásnál többet nem kapott. Br. Mecséry Dánieltől hallott újat, azt tanácsolta neki: kössön egyességet egy soron levő tisztársával. Ennek hatása alatt 1821. május 4-én bevonulva az ezredhez, tárgyalni kezdett a rangban legidősebb kapitánnyal, de ez élte fogytáig évi 100 aranyat kért, s ezt Széchenyi sokallta. Nagyon bántotta ily körülmények mellett az a hír, hogy a főudvarmesternek nála fiatalabb fia, gr. Wrbna László soronkívül őrnagy lett az 1. huszárezrednél s hogy az ezred folyamodott, ne vigyék el az ezredből. „Szép lesz, írja naplójában, ha végül az egész magyar nemzet önként aláveti magát Csehországnak.” (Wrbna t. i. cseh volt, s a csehek sok fontos udvari, katonai és állami hivatalt töltöttek be.) Elkeseredésében az az ötlete támadt, hogy megbizsa ezredesét, ígérjen Bécsben 500 aranyat annak, aki őrnagyi kinevezését kieszközli. Elhatározza ezenkívül, hogy a katonai szemle után elmegy a császárhoz kineveztetése tárgyában, s ha ez nem jár sikerrel, lemond katonai rangjáról.

Az ezredben levő katonai szellemmel nincs megelégedve. Ezredeséről és a törzstisztekről nincs jó véleménye, helytelen cselekedeteiket részletesen felsorolja. Ismételtén kifogásolja a rendszert és mert a rendszer és a hadgyakorlatok nem a főcél, a háborúra való előkészítést tartják szem előtt. Senki sem ért az egész országban a helyes szervezéshez, s tapasztalata szerint minden tevékenység csak időleges előkészítés az összpontosított gyakorlatokra, a szemlére vagy táborozásra. S ha az elmúlt, a semmit tevése

süllyednek. De nemcsak alul van hiba. Nem tudnak dönteni, mi jobb az országra nézve: a mennyiség, vagy a minőség, mert a háborút vagy tömeggel, vagy jó minőségű katonákkal lehet csak megnyerni. Az ilyen elmélkedések is világot vetnek arra, miért nem szeretett Széchenyi a békében szolgálni. Ha csak lehetett, elmenekült az ezredtől. Amint elmúltak az osztály, majd az ezred összpontosított gyakorlatok, 1821. októberben újra Bécsbe indul szabadságra. Ismét próbálkozik utánjárással sürgetni kineveztetését. Végigjárja a haditanácsot, elmegy az államértekezlethez beosztott Duka Péter tábornagynakhoz, a bécsi főhadparancsnokhoz, a császár főhadsegédéhez, majd megjelenik kihallgatáson a császárnál: de mind türelemre intették. Sok töprengést, elkeseredést kelt ez benne, majd a lemondásra gondol, majd arra, hogy kortársai később mint tábornokok lenéznek, hogy ő semmi sem lesz. Nagy nehezen várakozó állásra határozza el magát. Az ezrednél két ízben meghosszabbította szabadságát 1822. márciusáig. Külföldi útjából hazatérve nem jó hírek várják. Unokabátyja, gr. Esterházy Vince közbenjár a haditanácsnál szabadságának meghosszabbítása érdekében, de azt tapasztalja, hogy nem szeretik Széchenyit, mert sok a képzelet benne. Ezredese viszont azt adja neki hírül, hogy a szabadságengedélyező iratba belevelték azt is, hogy ennek lejártá után 1823. márciusában vagy jelentkeznie kell szolgálatra, vagy lemondania tisztirangjáról. Ezredese biztatja, kössön egyességet Morvay kapi tánnal.

1823. január 6-án újra „a császárnál” van kihallgatáson a magyarországi lótenyésztő egyesület engedélyezése és saját előléptetése tárgyában. Kérésére azt a régi választ kapja, hogy tekintettel lesz rá, de legyen türelemmel. Egyesek (pl. Stipsics, a haditanács alelnöke) azt javasolták neki, hogy ne vonuljon be, mások meg rábeszélnek, ne hagyja el a katonaságot. Az öreg gr. Zichy Károly miniszter megígéri, hogy erélyesen fog beszélni érdekében a haditanács elnökével. De azért Széchenyi zavarban van, nem tudja, mire határozza el magát, végül szerelme miatt mégis úgy dönt, hogy bevonul ezredéhez.

Itt ezredesének hire, hogy Ferdinánd főherceg a haditanácsból kívánta előléptetését, egy kis reménnyel tölti el. Rászánja magát, hogy újra végigjárja a hatalmasokat. Mind jól fogadta ötét, csak br. Kutschera János, a császár főhadsegéde volt kíméletlen iránta. Beszélgetés közben lord Londonderry halálára célozva (borotvával felvágta ereit és meghalt) a borotváról példálózgatott Széchenyinek. Ezután a következő párbeszéd folyt le köztük:

Széchenyi: „Azt mondják, a magyarok nem szolgálnak.”

Kutschera: „Ez igaz, mert ha 7 szilvafájuk van, ott hagyják a katonaságot.”

Széchenyi: „Azt véltem, hogy végre a magyar mágnások közül is előléptetnek egyet.”

Kutschera: „Nem tekintünk sem gazdagságra, sem születésre, hanem csak érdemre és képességekre.”

Ez bizonyára helyes elv, de csak akkor, ha következetesen megtartjuk. Széchenyinek eszébe jutott bizonyára, hogy kortársai közül a cseh gr. Clam-Martinitz Károly, a cseh gr. Schlick Ferenc, a fiatalabbak közül pedig a cseh gr. Wr̄bna László soronkívül már régen őrnagyok. Nyilván erre céloz, amikor megjegyzi naplójában, hogy különösen hangzik ez Kutschera szájából. (Ő is cseh volt.) Nem csodálhatni, hogy Széchenyi telve volt e kihallgatás után méreggel és keserőséggel.

Voltak azonban, akik bátorították, azért szabadsága leteltével 1823. május 17-én bevonult ezredéhez. Itt első dolga az volt, hogy Morvay kapitánynak 10.000 fr-tot ígért, ha felülvizsgáltatja magát. Morvay azonban keveselte az összeget. Majd levél útján szorgalmazta előléptetését, mert fellebbvalói is kitartásra buzdították. Az ezrednél van az ezred- és dandárgyakorlatok befejezéséig, majd elmenetel ezredével az új állomáshelyre Lengyelországba, de ezután ismét szabadságra megy s 1823. november 23-án már Bécsben van, hogy az őrnagyságért mindent elkövessen. Mindenki buzdítja, mégsem éri el célját. 1824. elején már csüggedt és érlelődik benne a gondolat, hogy elhagyja a katonaságot. 1824. május 4-én át is adja elbocsátását kérelmező folyamodványát a galíciai dandárparancsnoknak. Két hónap múlva a haditanács katonai előadója rábeszéli, ne hagyja el a katonaságot, inkább kérjen még egy évi szabadságot. Azzal kecsegtette, hogy ezredese tábornok lesz s akkor az 5. huszárezredben nevezik ki őrnaggyá; ajánlotta azt is, kérje előléptetését a gyalogságnál. Széchenyi el is járt hg. Esterházy Miklósnál, a 32. gyalóezred tulajdonosánál, de kitérő választ kapott. Igen világos és határozott választ kapott azonban 1825. márc. 17-én magától a császártól: kérelmét kereken megtagadta. Már be kellett volna vonulnia ezredébe, de az uralkodó hg. Metternich kancellár javaslatára a X. Károly francia király koronázására rendkívüli követté kinevezett hg. Esterházy Pál mellé rendelte ki kamarásnak. Innen csak 1825. nov. 9-én érkezett vissza az országgyűlés megnyitása előtt. Hazaérkezésekor a haditanács katonai előadója Bécsben tudatja vele a rossz hírt, hogy a haditanács elnöke előterjesztette ugyan őrnagynak, de az uralkodó nem válaszolt az előterjesztésre s gr. Waldstein Antalt nevezte ki, továbbá hogy amikor br. Kutschera

főhadsegédnél előadta, ha ily emberek, mint Széchenyi, nem lépnek elő, a vagyonos magyar gavallérok el fogják hagyni a hadsereget. A főhadsegédnek erre az volt a kurta válasza: menjenek!

Szeptember 12-én már Pozsonyban van. Mint magyar főrend a kir. meghívó szerint részt akar venni az országgyűlés munkájában. Ez a hivatás betölti egész lelkét s még előléptetése meghiusulását is háttérbe szorította, de a kellemetlenségek nem szűntek meg. Mint naplójába feljegyzi, szeptember 19-én este gr. Hardegg Ignác pozsonyi hadosztályparancsnok „minden ok nélkül megszidta mint egy diákot.” Ennek a hatása alatt, mint írja, fel tudja fogni, hogy némely ember hosszas rosszbánásmód és megbecsteletetés után — ha nem tud ez ellen védekezni — végül elveszti becsületérzését, minden jog- és erényre való hajlámát s le tud süllyedni a legalacsonyabb bűnökre. Azt nem írja meg Széchenyi, hogy miért szidta le a parancsnok, de az adatok szerint nyilván azért, mert a francia koronázásról való hazatérte után nem vonult be ezredébe, nem kért szabadságot, hanem az országgyűlésre ment Pozsonyba. Széchenyi azzal védekezett, hogy ezt ezredének bejelentette, és azt hitte, hogy az ezred kérni fogja részére az országgyűlés tartamára való szabadságolását.

Kétségtelen, hogy helyzetét súlyosabbá tette az a körülmény is, hogy az okt. 12-i főrendi ülésen ellenzéki szellemben szólalt fel. Az alkotmányos sérelmek ügyében a rendi tábla kemény felirattervezetét tárgyalták, s ekkor Széchenyi magyar nyelven felszólalt, katona ruhában függetlenségét hangocztatva bocsánatot kért, hogy mint katona felszólal, majd rámutatott, hogy „őfelsége atyai szeretetből maga hívta fel a rendeket nyíltságra és bizalomra, a rendek tehát feliratukban csak a legfelsőbb parancsnak engedelmeskedtek, épen azért *mint becsületes katonának, aki különben azt a ruhát nem viselhetné*, az a véleménye, hogy a rendek felirata változatlanul fogadtassék el.”

Négy nap múlva, okt. 16-án egy katona-barátjától meghallja a hírt, hogy a császár nagyon fel van ingerülve ellene, mert az országgyűlésen ellene beszélt és egyenruháját megtámadta, azért Ferdinánd főherceggel meg akarja dologtatni. A hír nem volt alaptalan. Kitűnik ez abból, hogy hg. Metternich kancellár, ki addig mindig jóakarója, összekötetésbe lépett Széchenyivel. Kétszeri hosszú beszélgetésben rá akarta bírni Széchenyit, hogy változtassa meg helyzetét, vonuljon vissza, mert csak önmagának szerez bajt, holott még sok jó szolgálatot tehet. Ő is figyelmeztette, hogy a császár haragszik reá, de ő mentegette. A magyarázó kir. leirat tárgyalásakor is azzal fogadta, hogy „híres Stefferlijé-

nek még ez a leirat sem tetszik." Metternich figyelmeztette Széchenyit, hogy ez alkalommal jó lett volna a császár érdekében beszélnie. Elismerte, hogy katonai pályafutása nem volt jó, kecségtette, hogy mindenre igényt tarthat s e tekintetben bármikor számíthat rá; a császárnak csak az a kifogása ellene, hogy sokat van szabadságon. Most azonban előléptetése feltűnő volna és olyan látszatú, mintha meg akarnák azzal nyerni.

Metternich nem ért célt, Széchenyi nem vonult vissza, továbbra is ellenzéki állásponton maradt. 1825. dec. 23-án és 24-én ismét a rendi javaslat értelmében szólalt fel. Ekkor a hadosztályparancsnok felhívta, vonuljon be azonnal ezredébe. Dec. 26-án a pozsonyi hadosztályparancsnok nem fogadta el szabadságolása iránti kérését, azért másnap Ferdinánd főherceg magyarországi hadparancsnoknál jelentkezett és ez megengedte, hogy szabadságért folyamodhasson. Ennek alapján az országgyűlés tartamára megkapta a kért szabadságot.

A főbb vonásokban felsorolt adatok megadják a választ arra, hogy Széchenyi miért unta meg a katonai pályát. 1826. febr. 15-én beadta lemondását tisztirangjáról s megjegyzi naplójában, hogy nem marad tovább katonai szolgálatban, még ha a császár azonnal ezredesnek tenné is. Lemondását a haditanács 1826. márc. 24-én elfogadta, s az ezred 1826. ápr. 15-ével törölte a létszámból, elbocsátó bizonyítványát azonban, mint alább látni fogjuk, csak 1830. szept. 25-én adta ki, amikor az 1813—14.-i hadjáratból származó előlegei tárgyában a katonaság követelését teljesítette. Ez az ügy sok kellemetlenséggel és meghurcoltatással járt.

1825. jún. 27-én ezrede felhívta, hogy az 1813—14.-i francia hadjáratban előlegként felvett 2068 ezüst frt-ról szóló 6 nyugtatónyája tárgyában tegyen jelentést. Széchenyi ugyanis futártiszt korában előleget vett fel 6 útjára. Atyja annak idején figyelmeztette, soha senkitől ne vegyen fel előleget, s ezt Széchenyi meg is ígerte, de nem teljesítette, sőt útjai után, úgy látszik, megfélemedezett a megfelelő számadás beadásáról. Ezért a könnyelműségéért most keservesen megszenvedett. Arra hivatkozva, hogy a háború alatt elvesztette összes iratait, először is azt kérte, hogy eredeti nyugtatónyáit adják ki neki, mert az ezred által küldött iratokból nem volt képes megállapítani, melyik futárútról van szó; ezenkívül engedélyt kért, hogy 12 év után az összegről számadást nyújthasson be. 1826-ban be is adta számadását, de a felsőbb hatóság ezt „13—14. év után” nem fogadta el, mert Széchenyi még a kiküldetést igazoló nyílt parancsot sem tudta felmutatni; felhívták tehát, térítse

meg a felvett összeget. Az ezred több felhívással fordult Széchenyihez, akkor már „rangjának megtartása nélkül kilépett kapitányhoz”, hogy fizesse vissza az előleget s végig aláírták e felhívást az összes felettes hatóságok a hadparancsnokig, majd azután a helytartótanácsához került az ügy s innen Sopron vármegyébe, hogy szólítsa fel Széchenyit, fizesse vissza az előlegeket. Széchenyi akkorra már megszerezte gr. Radezky József az 1813—14-i hadjárat volt vezérkari főnökétől az útjaira vonatkozó nyílt parancsokat. Ezen az alapon egy ismeretlen katonai számadó útmutatása szerint 1830. január 19-én elkészíthette és fel is terjesztette részletes útszámadását. A hadiszámadó hivatal ezen az alapon 1552 ezüst forintig a számadást elfogadta, úgy, hogy Széchenyinek csak 401 forintot kellett visszafizetnie s ezt még 1830. dec. 28-án be is fizette a budai hadipénztárba. Ez után megkapta elbocsátó bizonyítványát, mert ezt visszatartották a követelés végleges lebonyolításáig. 1831-ben kérésére megkapta minősítvényi táblázatát is. Katonai iratait egybegyűjtve az elbocsátó bizonyítványra ezt jegyezte fel: *Megszabadulásom a katonaságtól.* 1840-ben azonban az Akadémia felhívására beküldött életrajzi vázlatban a katonaságtól való távozásáról így nyilatkozik: „Katonáskodásom 17 évig tartott. Lipszénél 2-dik kapitányból elsővé lettem, — mely fokozatra több háborúban s csatában volt részem, több lovagi keresztet nyertem, de magasbra kapitányságnál nem emeltetém, míg végkép 1825-ben, mert az *akkori országgyűlésben úgy szóltam mint éreztem s hallgatni nem akartam, oly kemény s mondhatom, oly méltatlan bánásmóddal érintetém némi előljáróimtul*, mikép egyébként sokat nyelni tanult gyomromnak dacára sem valék képes az efféle erkölcsi dorongolásokat eltűrni, s abban hagyám azon rendet, melyben vénülni s halni csak azon okbul is szándékozték, mivel megkezdtem s mindig természetem ellenére volt: valamit abba hagyni.”

7. Széchenyi magyar nyelvtudása és magyar érzése.

Széchenyi gyermekkorában dajkájának, Kőműves Évának, a nagycenki magyar nőnek, Széchenyi Ferenc magyar hivatalnokainak és alkalmazottainak hatása alatt úgy beszélt magyarul, ahogy a cenki magyarok beszéltek. Mint tanuló a latin mellett az egyes tárgyakat magyarul tanulta. Felseerdülve a szülői háznál a társalgás nyelve a német volt. Amint kilépett az életbe, atyjához és anyjához németül vagy franciául írta leveleit, barátaival (Felsőbüki Nagy Pállal, br. Wesselényi Miklóssal) 1826-ig németül levelezett, jószágkormányzójával és nevelőjével mindvégig néme-

túl társalgott és levelezett. A katonaságnál a magyar nyelv tudása a háttérbe szorul. A nemesi felkelésnél, a lovasezredeknél a hivatalos nyelv a német volt, de a nemesi felkelés alkalmával Győrött mint a munkásokra felügyelő tisztnek a magyar munkásokkal, az ezredénél a közlegénységgel magyarul kellett beszélnie. Később azonban, amikor legnagyobb részben szabadságon van és többnyire Bécsben él, csak akkor beszélt magyarul, ha egy-két héten át Cenken tartózkodott. Így tehát magyar nyelvtudása lassanként bizonytalanná vált. A magyar költőket, írókat ezen korszakban nem ismerte, így az a magyar nyelv, amelyen beszélt, teljesen a dunántúli tájszólásnak felelt meg. 1815-ben pl. a Vezuv-émlékkönyvébe ezt írta magyarul: „Magyarok istene vezéreljen, hazánkban tűzhányó hegy nints hanem vagynak igazi tüzes kamaszok akiktől úgy meg érne ez a hegy hogy talán égé válna.” Magyar nyelvű levele csak néhány maradt reánk gyermekkorából és egy ifjúkorából, de ezeket Széchenyi csak lemásolta. Széchenyi magyar nyelvtudásáról 1826-tól kezdve beszélhetünk. Mindezt ön maga bevallja Wesselényihez 1826. jan. 4-én írt levelében e szavakkal: „A leveledet megkaptam és azért Neked köszönök. Én is magyarul akarok Neked felelni, noha nem igen tudok hozzá. De előtted se gyarlóságomat, se tudatlanságomat titkolni soha nem akarom és magam is áltol látom, hogy mi magyarul gondolgadjunk, beszéljünk és írjunk — ha nemzetünknek igazán szolgálni akarunk.”

Kétségtelen tehát, hogy a katonaságnál magyar nyelvtudása egyre hiányosabb lett s csak a katonaságot elhagyva, az országgyűlés folyamata alatt látott hozzá, hogy magyar nyelvtudását kifejlessze. S ezt bámulatos rövid idő alatt el is érte.

2. Magyar voltáról 1814. nov. 21-én nyilatkozik egy katonai elmélkedése folyamán. Nem volt meglepődve a védekező rendszerrel, ő a támadó rendszert dicsőítette s magát Attila ivadékának vallotta, s az ő elárasztó és pusztító rendszerét dicsőítette. Magyaroknak vallotta magát többször, de Magyarországra vonatkozó megjegyzései nem pontosak. Többször határozottan Magyarországról beszél, de gyakran kétségben hagy, Ausztriát, vagy Magyarországot tartja-e hazájának, gyakran határozottan Ausztriát nevezi hazájának. Epp így egyszer magyaroknak, máskor osztráknak vallja magát, vagy a magyar hazát az ausztriai közbirodalom keretében látja. Utazásai után túlságosan a külföld szemüvegén nyilatkozik. A külföldi szabad alkotmányok, az 1823. évi törvénytelen királyi rendeletek és erőszakos végrehajtásuk közelebb hozzák Magyarországhoz és ekkor kezdi megismerni a magyar viszonyokat és igyekszik kiegészíteni hiá-

nyos ismereteit. Míg 1823. előtt a magyar közjogi helyzettel nincs teljesen tisztában, gátolja ebben katonai felfogásának osztráksága, a bécsi légkör hatása, 1823. után már tisztulnak nézetei. Az 1825. országgyűlés a legnagyobb hatással van rá. Minden tábla gyűlései iránt érdeklődik, de különösen tetszenek neki a ker. ülések „szívet gerjesztő magyar beszédei”. Ekkor szakad el a multtól. Már 1827. szept. 27-én br. Perényi Zsigmond beszédének velejét így állapítja meg: „a nép igazi erejét atyáinkkal eltemették.” Ezt az erőt akarta feléleszteni, azért szólalt fel okt. 12-én a főrendi táblán magyarul, akkor lesz magyar érzése kifogástalanná. Bevitte a nemzeti nyelvet a főrendi táblára, hogy elfoglalja mihamarább méltó helyét mindenütt.

A környezet nagy hatással volt Széchenyire. Ezzel magyarázhatjuk meg fentemlített jóslatát, hogy Ausztria 100 éven belül felbomlik. Ezt a jóslatot a főhadiszálláson tapasztalt ellentétek és a drezdai nagy vereség váltotta ki belőle 1813-ban, mert az oroszok, poroszok és osztrákok egyenletlenségének tulajdonította a vereséget. De a jóslatnak van egy függeléke 1814-ből, amikor Széchenyi teljesen meg van elégedve az osztrák közállapotokkal. Ezt a nyilatkozatot viszont a francia hadjárat sikeres befejezésének hatása alatt tette meg.

A környezet hatott első sorban magyar nyelvtudására és magyar érzésére is. Gyermekkorában dajkája és a magyar környezet, tanulókorában az iskolai tanulmány biztosította magyar nyelvtudását. A közös katonaság korában ez a tudás háttérbe szorul, s csak a magyar huszárok és cenki jobbágysai tartják ébren benne itt is, meg a bécsi légkörben, amikor szabadságon van. Hogy a környezet hatása mily nagy volt Széchenyinél, mutatják levelei. Ezek közül a Thürheim Lulu grófnőhöz 1820. febr. 6-án intézett levelének e mondata jó bizonyíték: „mich hätten Sie und kein Mensch mehr in Österreich gesehen — wenn ich in der Stimmung in der ich war, in der ich bin und in der ich eine Zeit wohl noch verbleiben werde müssen, — die Vaterstadt verlassen haben würde.”

Katonai fellebbvalóinak méltatlan bánásmódja, megrendítő szerelme Crescentia iránt végleges elhatározásra bírja: ott hagyja a katonaságot. Az 1825-i országgyűlés hatása alatt elemi erővel kitör lelkéből magyar érzése és vágya, hogy magyar tudását kifejlessze. Ezeknek a körülményeknek köszönhetjük, hogy nem süllyedt a közös katonaság német olvasztójába, amelybe bizonyára belekerül, mint sok más magyar, ha őrnaggyá nevezik ki.